

об'єкта й одночасно такого фундаментального явища, як право (а разом з ним також держави, політики, керування й т.д.), – сконцентровані всі істотні досягнення й «працездатні» ідеї й концепції соціальної антропології, етнології, соціології, культурології й ряду інших гуманітарних наук [2, с.4].

Юридична антропологія багата в чому залежить від еволюції поглядів. Її визнання означає, що насамперед повинні бути вироблені критерії подань про реалії, які орієнтують інтелектуальну діяльність людини при аналізі зовнішнього світу, сприйманого як об'єктивна реальність, що володіє усередині себе власною внутрішньою системою зв'язків [3, с.266-290]. Така позиція здається цілком «природною», але стала такою відносно недавно й тому залишається нестійкою. Кожні нинішні ініціативи Заходу, ця свого роду матеріальна база антропології, ґрунтувалися саме на цій установці. З тих пір юридична антропологія змогла затвердитися й виробити ряд теоретичних посилок, на основі яких вдалося більш чітко сформулювати основні концепції й методологію.

Література

1. Рулан Н. Юридическая антропология. Учебник для вузов / Перевод с франц. Ответственный редактор – академик РАН, доктор юридических наук, профессор В. С. Нерсесянц. – М.: НОРМА, 2000.
2. Ковлер А. И. Антропология права: Ученик для вузов. – М., 2002.
3. Філософія права: Навч. посіб. / О.О. Бандура, С.А. Бублик, М.Л. Заїнчковський та ін.; За заг. ред. М.В. Костецького, Б.Ф. Чміля. – К., 2000.

УДК 340.132:34.06

А.Ф. Крижанівський

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ В ЕПОХУ ПОСТМОДЕРНУ

Стан справ у дослідженні вітчизняним правознавством найактуальніших питань сучасного правового розвитку українського суспільства зі всією очевидністю засвідчує брак «проривних» методологічних підходів до досягнення правових явищ. Дається взнаки не тільки повністю не подолане у вітчизняній юридичній науці панування «єдино вірної» методології, але й усталений доктринальний традиціоналізм, та й не в останню чергу – очевидне відставання теоретичної юриспруденції від викликів правового буття.

Висловлені відомими вченими пропозиції щодо оновлення методології вітчизняного правознавства (М.І. Козюбра, М.П. Орзіх, П.М. Рабінович, А.А. Козловський, С.І. Максимов, М.А. Дамірлі та ін.) не надто швидко реалізуються навіть у теоретичній юриспруденції через необхідність осмислення впливу на правове буття таких мега-факторів, як глобалізація, інформаційна революція, світові екологічні проблеми та ін. Своєрідним «брендом» сучасного періоду

людської історії, який у інтелектуально-ціннісному вимірі характеризує особливості ставлення людини до оточуючого і свого внутрішнього духовного світу, виступає постмодерн, осягнення правового образу (Ю.М. Оборотов) котрого складає «двоєдине завдання» правничої науки. З одного боку, сприйняття ідеї правового постмодерну переміщує об'єкт правничих досліджень у нове проблемне поле, а з іншого – притягає до себе комплекс нових для юриспруденції методологічних засобів, які здатні збагатити її здобутки.

Методологічна культура юриспруденції в епоху Постмодерну дедалі виразніше орієнтується на застосування парадигми осягнення права і правових феноменів як складностей (систем), що еволюціонують (Арнольд). Логічним наслідком відмови від ідеї «диктатури Розуму» епохи Модерну, соціальні претензії якої в рамках жорсткого раціоналізму вичерпали свій потенціал, стає перехід на рейки «трансдисциплінарності». Це означає, що юриспруденція задля зрозуміння плюралістично-довільної природи і мінливості правового буття змушена виходити на його осмислення в контексті єдиного трансдисциплінарного наукового розуміння еволюційної розмаїтості Всесвіту. Парадигма трансдисциплінарної науки в рамках юриспруденції спонукає до переосмислення усталених класичних підходів до співвідношення предмета і методології юридичного дослідження, передусім на шляху визначення нового онтологічного і гносеологічного «статусу» предметностей правових феноменів.

Доволі характерним прикладом нового сприйняття предмета дослідження в рамках постмодерністських підходів може бути правопорядок. Цей правовий феномен, який являє себе нашому сприйняттю в різних за своїм характером «іпостасях», якнайкраще «ілюструє» складну, поліструктурну природу правового, різнопланові елементи котрого утворюють індивідуальну, самостійну цілісність, що трансформується в параметрах «закладених» у неї «власних» тенденцій. Це зовсім не означає жорсткої заданості розвитку правопорядку, навпаки – становлячи собою складну, нелінійну, відкриту систему, правопорядок знаходиться у сфері дії різноманітних факторів, еволюціонує під їх впливом. Але цей вплив не є раз і назавжди запрограмованим, бо різні стани самого правопорядку у співвідношенні з багатоманітністю проявів великої кількості «зовнішніх» факторів утворюють таку множину варіантів, яка сприймається тільки в характеристиках випадковості, невизначеності всіх конкретних проявів можливих трансформацій.

Таке бачення правопорядку визначається тим, що він побутує як специфічна, «видима і невидима» правова реальність, як феномен, «предметність» котрого утворюється з матеріального й ідеального компонентів, та явище, яке поєднує в собі загальнолюдські, соціальні і правові начала. Тому зведення правопорядку в координатах класичної методології до сукупності якихось окремих (хай і надзвичайно важливих) компонентів правової реальності (правомірна поведінка, правові відносини) не тільки не здатне з'ясувати власну його природу, але й через спрощене її бачення віддаляє від бажаної мети. Більше того, якщо припустити, що правопорядок існує в середовищі тільки цих правомірних явищ, то це означає визнання того, що правопорядок не має свого власного «тіла» і є просто синоні-

мом, модифікацією сукупності правомірної поведінки чи правовідносин, не утворюючи насправді самостійної «правової матерії». Але ж реальне правове буття суспільства, окремих людей та їхніх об'єднань щомиті вказують на те, що ця особлива правова реальність, яка утворюється (відділяється) від правової поведінки, правових відносин, правових актів тощо, існує як певна якість правової впорядкованості суспільної життєдіяльності, що сприймається суб'єктами права як самостійний чинник їхньої правозначущої поведінки в кожному окремий момент вибору варіантів правової поведінки.

Епоха Постмодерну підводить до нового розуміння співвідношення предмета і методології його дослідження, хоча і тут залишається плідною та думка, що методологія детермінована її предметом, і є вірною остільки, оскільки відбиває природу й особливості буття досліджуваного феномена. У цілому вірна теза щодо предметної визначеності сфери дослідження (лаконічно вона виражена формулою: спочатку «що пізнається», а потім – «як пізнається» – М.А. Дамірлі, А.А. Козловський [1, с. 2; 2, с. 8-9]) вимагає певного уточнення. Застосування новітнього методологічного інструментарія, у свою чергу, розсуває уявлення про досліджуваний предмет, про його непізнані в рамках традиційно застосовуваної методології сторони, що знов-таки призводить до залучення вже нових методів. Цей своєрідний «кругообіг» у взаємодії предмета і методології його осягнення складає необхідну умову поступального сходження юриспруденції в напрямках прирощення як теоретичного, так і методологічного її потенціалу. Така тенденція наочно спостерігається в правничих дослідженнях правового порядку: сучасний образ правопорядку екстраполює на цей феномен нові методологічні підходи і засоби, що й має стати передумовою вироблення сучасної парадигми правопорядку (О.П. Сауляк) [3].

Методологія епохи Постмодерну пропонує юриспруденції велике розмаїття дискурсів, що існують самостійно і здатні взаємодоповнювати один одного. Це вже певною мірою опановані юристами герменевтичний, феноменологічний, екзистенціалістський, граматологічний підходи. На черзі звернення правників до психоаналітичного, семіологічного, деконструкціоністського та ін. підходів. Очевидно, залучення постмодерністської методології в юриспруденцію – справа доволі не проста, бо, найперше, вимагає визнання самого «права на існування» в рамках правознавства широкого методологічного плюралізму, вироблення дієвих «технологій» імплантування його в тканину надбань сучасної правової культури і праворозуміння. Саме з цих позицій правова прагматика отримує можливість пояснити природу і правове значення феноменів, від яких правознавство в сучасну епоху вже не може відмахнутися: «нестабільність», «невизначеність», «дуальність», «доповнювальність», «невирішеність», «хаос», «індетермінізм», «фрактальність», «турбулентність», «синергія», «самоорганізація», «дисипація» та ін. [4, с. 55]. Тут відкриваються і можливості пояснення та використання в юриспруденції меж контрольованої точності, дослідження правових конфліктів за неповної інформації, розробки теорії дисипативних (розсипаних, розкиданих) структур, теорії катастроф і біфуркацій, спонтанних порушень симетрії, стохастики та т. ін. [4, с. 55].

Очевидно, розширення предметного поля юриспруденції має ґрунтуватися на тих позиціях, які іманентно властиві правовому пізнанню й адекватно відбивають об'єктивні трансформації у правовому бутті в епоху Постмодерну, бо саме вони й «стягують» на себе відповідні методологічні засоби осягнення права і правових явищ.

Для осягнення предмета науки важливе і те, що вона оперує своїми поняттями як інструментами теоретичного пізнання, виходячи з того, що за своїм змістом вони є об'єктивними і розвиваються в напрямі дедалі більш повного і глибокого вираження юридичною наукою правової дійсності [5, с. 47].

У рамках статті неможливо скільки-небудь ґрунтовно продемонструвати можливості всього новітнього інструментарію, який має бути залучений до осягнення права і правових явищ в умовах Постмодерну, тому має сенс звернутися до підходу, який вже отримав прописку в дослідженнях українських правників, проте, як на мою думку, ще не виявив усього свого потенціалу ні в теоретичному, ані в прикладному аспектах. Йдеться про феноменологічний підхід, який саме в застосуванні (у його недогматичному розумінні) до осягнення природи правопорядку здатний сприяти вирішенню завдань у обох вказаних площинах.

З позицій феноменології проблема виключно понятійного визначення права (А.В. Поляков) чи правопорядку є не вирішуваною, бо це веде або в безкінечність, або підводить до певної граничної даності, яку необхідно визнати як таку (проте визначити неможливо) і просто ствердити й описати. На визнанні таких необхідних даностей і ґрунтується, як відомо, феноменологічний напрям у філософії права.

Цей підхід вимагає, передусім, відкинути «сором» до безпосереднього спостереження і страх перед первинними даностями. Щодо правопорядку ця вихідна вимога феноменологічного підходу є надважливою, бо зрозуміння природи правопорядку поза даностями реального правового буття індивідів, соціальних груп і суспільства в цілому навряд чи можливе.

Феноменологія встановила існування змістів свідомості суто ідеального характеру, але даних нам так, як дани дерева і будинки, річка чи гори, тобто в безпосередньому спостереженні. Не поняття з їхніми необхідними випромінюваннями, а різноманітні дані об'єктивної структури предмета – от що складає відправний момент і принцип цього підходу. У цих структурах, – підкреслював фундатор феноменологічного підходу в російській дореволюційній юриспруденції М.М. Алексеев, – можуть відкриватися деякі безумовні зв'язки, які необхідно виразити в самоочевидних судженнях. Ці безумовні елементи предметного складу можуть і не мати характеру, завжди і скрізь існуючого, всезагального у сенсі повторюваного; можливе також і «індивідуальне всезагальне», тобто безумовне ствердження чогось як зовсім єдиного. Такі одиничності не можуть бути членами певної раціональної єдиної системи. Зв'язок між ними не може бути зв'язком підґрунтя з обґрунтованим. Вони не можуть походити одне з одного, зводитися один до одного. Якщо тут і можливі якісь співвідношення, то їх прообраз треба шукати не у відношеннях логічного зв'язку, а в тому відношенні якісних даностей, яке ми спостерігаємо у сфері фарб, відтінків, смакових відчуттів, цінностей

та ін. Таким, наприклад, є ряд відношень, у якому існує своє «вище» і «нижче», «більше» і «менше», але ряд відношень відтінків і фарб у спектрі. Такі відношення менш всього схожі з відношеннями логічного ряду: більша за ступенем цінність не складає причину, з котрої «утворюється» чи «виводиться» менша; більш яскравий відтінок не створює менш яскравого. Якісний ряд просто існує як певна необхідно дана структура [6, с. 54].

Методологія виявлення таких первинних даностей вимагає окремого дослідження. Відомо, що в її основі лежить зовсім не процес логічного висновку. У цьому разі предметні структури і їх співвідношення «споглядаються, осягаються, схоплюються». Для такого споглядання немає необхідності утворення первинних понять, у побудові початкових визначень; тут необхідна тільки вірна настанова способів споглядання. Для такої настанови необхідні не посилання на інше, що М.М. Алексеев називає принципом пізнавальної розсіяності. Навпаки, тут необхідна повна зосередженість розумового погляду на тому, що шукається [6, с. 55].

Стосовно правопорядку, який для його феноменологічного осягнення необхідно бачити в буттєвій первинності, як первинні даності може виступати поведінка конкретної особи в реальній правовій ситуації (поведінка людини, яка перетинає перехрестя, на якому діють сигнали світлофора, покупця в магазині, посадової особи при розгляді й вирішенні конкретної справи, студента чи викладача на іспиті, людини, яка розпалює багаття в лісі, тощо). Для правопорядку такі ситуації є типовими, бо щоденно більшість громадян перебувають у ролях пішоходів і водіїв, покупців, працівників на підприємстві, в організації чи установі тощо. Проте нас у цих ситуаціях цікавить не сам «предмет» («те, що переді мною», тобто сам фізичний поведінковий акт чи їх послідовна, пов'язана певною метою сукупність), а «зміст», який людина вкладає в усвідомлені нею предмети, тобто у свою власну опосередковану правом діяльність. Необхідно відрізнити «змісти свідомості» й те, що існує поза її межами, тобто саме «предмети» (об'єкти). І якщо ми спрямуємо наш внутрішній погляд не на предмет, а на «наше мислення» про «буття» предмета в контекстах комплексу обставин, на фоні котрих розгортається поведінка особи, то ми по-новому зможемо побачити внутрішні спонукки правозначущої поведінки.

Якщо виходити з того, що свідомість людини завжди спрямована «на щось», тобто, згідно з твердженням Е. Гуссерля, «є свідомістю про...», то людина, яка чинить якусь дію в певній життєвій ситуації, сприймає свої дії під кутом домінуючого значення для неї об'єкта свого сприйняття чи мислення – мети й очікуваного результату. Іntenціональність (спрямованість) свідомості на конкретну мету чи результат визначає й те, що їх індивідуальна цінність стає важливим фактором, який впливає на оцінку суб'єктом всієї ситуації. Так, розводячи багаття в лісі, людина може робити це задля того, щоб зігрітися чи захиститися від звірів, приготувати їжу або щоб подати знак рятувальникам. Головний контекст даної ситуації складають саме мета і результат – ці дії вчиняються для збереження життя, а інші обставини і фактори (можливість і небезпека пожежі через сильний вітер тощо) як би відступають на другий план. Отже, і правові нормативи, і

цінності тут виступають у тіні, виявляються вторинними щодо життєво значущих. Тут маємо приймати за основу широковідоме твердження М. Гайдеггера: той, хто чинить щось, сам є частиною цього вчинку остільки, оскільки в цьому вчинку втілюються актуалізовані в цій ситуації цінності самого суб'єкта.

Інша річ, коли люди розводять багаття на відпочинку задля приготування страви на відкритому вогні, «для природної екзотики», розваг тощо. У цій ситуації для нехтування природоохоронними чи санітарними правилами та іншими опосередкованими правом нормативами немає ніяких непереборних причин. У такій ситуації мають «спрацьовувати» вже внутрішні спонукаючі до вибору відповідного варіанта поведінки фактори – рівень «еколого-правової» свідомості особи, відповідальне ставлення до санітарно-епідеміологічних вимог та ін. Несформованість «правової складової» особистості, нерозвиненість правових почуттів і правового мислення призводить до такого варіанта поведінки, який вступає в суперечність із соціальним правом, тобто з нормативами, які легалізовані й легітимізовані суспільно визнаними способами. Існуючий правопорядок якраз і складає один із компонентів соціального права.

В українському суспільстві в правовій сфері в нинішніх умовах склалася надзвичайно тривожна ситуація, яка характеризується тенденцією до зниження «якості правового життя» суспільства (це виявляє себе у структурних змінах злочинності, зростанні загальної кількості правопорушень, розширенні тіньових квазіправових практик, збільшенні латентних злочинів і правопорушень, а відтак – у очевидному зниженні правової захищеності окремої особи і суспільства в цілому). Нові загрози містить у собі стрімке зростання (кількісне і якісне) зловживання правом (найбільш цинічним і небезпечним різновидом якого є рейдерство, до якого залучаються чиновництво і представники правосуддя), котре за певними ознаками набуває стану «епідемії» і реально загрожує «правовому здоров'ю» суспільства. Очевидно, ці явища зумовлені процесами не тільки в суто правовій царині, але й у суспільній свідомості.

Осягнення причин і «збудників» названих явищ на українських теренах в умовах, які отримали назву епохи Постмодерну, забезпечення дієвого впливу науки і юридичної практики на формування «постмодерного» правопорядку складає і непросту, і надзвичайно важливу функцію теоретичної і практичної юриспруденції.

Сам феномен постмодерну у свідомості сучасників викликає різне до нього ставлення – від прихильності до заперечення самого існування чи бажання його не помічати. Проте неможливо заперечувати очевидність ствердження плюралістичної парадигми, поступову відмову від євроцентризму і етноцентризму, проголошення принципу множинності цивілізацій, правових культур, загострення уваги до індивіда, його внутрішнього світу, у тому числі до правових складників цього світу [7, с. 25].

Саме тому і зрозуміння природи невідворотних змін у соціальному та правовому бутті, і формування адекватної цим трансформаціям правової парадигми, вироблення ефективних саме в умовах мінливості правового буття засобів впливу на правову впорядкованість суспільної життєдіяльності стає можливим за умо-

ви і на основі виходу юриспруденції на рівень застосування новітньої, евристичної методології.

Література

1. Дамірлі М.А. Предметна сфера історико-правового пізнання: традиції й оновлення (епістемологічний аналіз): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Х., 2005. – 38 с.
2. Козловський А.А. Гносеологічна природа правотворчого процесу // Теоретичні та практичні проблеми розбудови правової держави в Україні: Матеріали доп. і тез виступів наук. конф. виклад., аспірантів та студ. юрид. фак. ЧДУ ім. Ю. Федьковича, м. Чернівці, 29-30 квітня 1994 р.– Чернівці, 1994. – Вип. 1. – С. 5-10.
3. Сауляк О.П. Парадигма правопорядка: современное прочтение // Правоведение. – 2006. – № 3. – С. 166-178.
4. Філіпенко А.С. Основи наукових досліджень: Конспект лекцій: Посібник. – К.: Академвидав, 2004. – 208 с.
5. Васильев А.М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. – М.: Юрид. лит., 1976. – 266 с.
6. Алексеев Н.Н. Основы философии права. – СПб., 1998. – 374 с.
7. Оборотов Ю.Н. Особенности современного правового развития и их отображение в украинском праве // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. пр. / Гол. ред. С.В. Ківалов; Відп. за вип. Л.І. Кормич. – О.: Фенікс, 2006. – С. 25-29.

УДК 342.726-053.6(477)

Н.М. Крестовська

ПРИНЦИПИ ЮВЕНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Виразною тенденцією в сучасному правовому житті України стала гуманізація права, посилення його соціальної спрямованості та захисного потенціалу. Одним із проявів цієї тенденції є поступове формування в системі права України нового підрозділу – ювенального права (права дітей та молоді). Порівняно нова для нашої країни, ця галузь уже давно розвивається в межах західної традиції права.

Галузь ювенального права за способами та шляхом свого формування є вторинним правовим утворенням на стику галузей конституційного, цивільного, сімейного, адміністративного, кримінального, кримінально-процесуального права України. Поряд з такими визнаними критеріями виокремлення нової галузі права, як предмет та пов'язаний з ним метод правового регулювання, специфічною ознакою ювенального права виступають його принципи.

Категорія «принципи права» є однією з найбільш вивчених і водночас дискусійних у загальнотеоретичній юриспруденції. Складна природа принципів права, що є суб'єктивним відбиттям об'єктивних властивостей права, обумовлює велику за обсягом, неоднозначну, а деколи й суперечливу історіографію цього питання в юридичній науці. До основних дискусійних моментів цієї теми слід віднести питання про онтологію принципів права, а саме чи є вони закономірностями чинного права, чи ідеалами бажаного, майбутнього права. Так, у М.І. Байтіна ми бачимо і